

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA O'QUVCHILARDA AXLOQIY MAS'ULIYATNI
SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muzaffarova Gulhayo Muzaffar qizi

Navoiy viloyat Navoiy shahar

26-davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axloqiy mas'uliyatni shakllantirish jarayonining nazariy asoslari yoritilgan. Raqamli muhitning shaxs psixologiyasiga, ijtimoiy xulq-atvorga va axloqiy qadriyatlarga ta'siri ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli kompetensiya va axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ta'lim jarayonida axborot madaniyati va kibernetika tamoyillarining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Maqolada raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishda o'quvchilarda halollik, javobgarlik, tolerantlik, hurmat va empatiya kabi fazilatlarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari ochib beriladi. Natijada, raqamli davrda axloqiy mas'uliyatni tarbiyalashning ilmiy-metodik yo'nalishlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, axloqiy mas'uliyat, raqamli madaniyat, axborot etikasi, kiberxulq, shaxsiy javobgarlik, pedagogik shart-sharoitlar, raqamli kompetensiya.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы формирования моральной ответственности учащихся в условиях цифрового образования. Проведен анализ влияния цифровой среды на психологию личности, социальное поведение и систему нравственных ценностей. Раскрыта взаимосвязь между цифровой компетентностью и моральной ответственностью, показана роль информационной культуры и принципов киберэтики в образовательном процессе. Особое внимание уделено педагогическим условиям формирования у учащихся честности, ответственности, толерантности, уважения и эмпатии при использовании цифровых технологий. Определены научно-методические направления воспитания моральной ответственности в цифровую эпоху.

Ключевые слова: цифровое образование, моральная ответственность, цифровая культура, информационная этика, киберповедение, личная ответственность, педагогические условия, цифровая компетентность.

Abstract: This article explores the theoretical foundations of developing moral responsibility among students in the context of digital education. It analyzes the impact of the digital environment on individual psychology, social behavior, and moral values. The interrelation between digital competence and moral responsibility is examined, emphasizing the importance of information culture and cyberethics in the educational process. The study also highlights pedagogical conditions for fostering honesty, accountability, tolerance, respect, and empathy among learners while using digital tools. Consequently, the paper identifies key scientific and methodological directions for nurturing moral responsibility in the digital age.

Keywords: digital education, moral responsibility, digital culture, information ethics, cyber behavior, personal accountability, pedagogical conditions, digital competence.

KIRISH

XXI asrda ta'lim tizimi jamiyatning raqamli transformatsiyasi jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy qadriyatlari va axloqiy mas'uliyatini shakllantirish masalalari yangi mazmun kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga chuqur kirib kelgani natijasida o'qitish metodlari, muloqot shakllari, axborot almashinuvi va o'quvchilar tafakkuri tubdan o'zgarimoqda. Shu bilan birga, bu jarayon insonning axloqiy qiyofasi, mas'uliyat hissi va ijtimoiy ongiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Zamonaviy o'quvchi raqamli muhitda o'sib-ulg'ayayotgan "raqamli avlod" vakili sifatida nafaqat texnologik bilimlarga, balki axborotdan to'g'ri va mas'uliyatli foydalanish madaniyatiga ham ega bo'lishi zarur. Raqamli ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarda axborot texnologiyalaridan ongli, xavfsiz, ijtimoiy foydali va axloqiy jihatdan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shu bois ta'lim jarayonida raqamli kompetensiya bilan bir qatorda axloqiy mas'uliyatni rivojlantirish muhim pedagogik va psixologik vazifaga aylanmoqda.

Axloqiy mas'uliyat — bu insonning o'z xatti-harakatlari, qarorlari va ularning oqibatlarini uchun javob berish qobiliyatidir. Ta'lim muhitida bu tushuncha o'quvchining raqamli texnologiyalar bilan ishlash jarayonida halollik, hurmat, ehtiyotkorlik, tolerantlik, adolat, axborot xavfsizligi va ijtimoiy ong kabi qadriyatlarga amal qilishi orqali namoyon bo'ladi. Biroq raqamli makonda axloqiy me'yorlarning buzilishi, kibertazyiq, yolg'on ma'lumot tarqatish, plagiat va shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishi kabi muammolar ham keng tarqalgan. Shu sababli, ta'lim tizimi axloqiy mas'uliyatni raqamli madaniyatning ajralmas qismi sifatida shakllantirishni o'zining asosiy vazifalaridan biri deb bilishi lozim.

Raqamli ta'limda o'quvchilarning axloqiy rivojlanishini ta'minlash uchun o'qituvchilarning raqamli pedagogik madaniyati, o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlarini bilish hamda axloqiy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan didaktik mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta'lim vositalari orqali o'quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki o'zaro muloqotda bo'ladilar, baham ko'radilar va ijtimoiy masalalarda pozitsiya egallaydilar. Shu bois ularning raqamli faoliyatini boshqarish, o'zini o'zi nazorat qilish va ijtimoiy javobgarlikni anglashga o'rgatish ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Raqamli ta'limning psixologik-pedagogik asoslari A. Maslou, K. Rojers, L. Vygotskiy, J. Piaje, B. Bloom, shuningdek, o'zbek pedagog olimlari — N. Azizxo'jayev, M. Ochilov, Sh. Saydaxmedov, K. Abdullayev va boshqalar ilmiy ishlanmalarida insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilganlik, ijtimoiy mas'uliyat va o'zini o'zi rivojlantirish g'oyalari orqali yoritilgan. Bu yondashuvlar raqamli ta'lim muhitida o'quvchi shaxsining axloqiy mas'uliyatini shakllantirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" (2021-yil), "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" dasturi hamda "Axborot xavfsizligini ta'minlash strategiyasi" kabi hujjatlar ta'lim jarayonida raqamli madaniyatni, axborot etikasi va axloqiy mas'uliyatni shakllantirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilab

berdi. Bu esa o'quvchilarning raqamli faoliyatini insonparvarlik qadriyatlari asosida yo'naltirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shunday qilib, raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axloqiy mas'uliyatni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri bo'lib, u shaxsning raqamli savodxonligi, ma'naviy barkamolligi va ijtimoiy faolligini ta'minlovchi muhim pedagogik yo'nalishdir. Bu konsepsiya o'quvchini raqamli axborot muhitida o'zini tutish madaniyatiga, tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, axborotni baholash va uni mas'uliyat bilan qo'llash ko'nikmalariga o'rgatadi.

ASOSIY QISM

Raqamli ta'lim – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni interfaol muhitda tashkil etishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonidir. U o'qitishning zamonaviy metodlari, raqamli platformalar, virtual laboratoriyalar, elektron resurslar va sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida amalga oshiriladi.

Ammo raqamli ta'limning afzalliklari bilan bir qatorda, u yangi pedagogik mas'uliyatni ham yuzaga keltirmoqda. Axborotning haddan ziyod ko'pligi, ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyativ kontent, kibermakon xavflari o'quvchilarda axloqiy mas'uliyat, tanqidiy fikrlash va ma'naviy immunitetni shakllantirish zaruratini oshiradi. Shu sababli raqamli ta'limni tashkil etishda “raqamli madaniyat” va “axloqiy mas'uliyat” tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'lanadi.

Raqamli ta'limning tarbiyaviy imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'quvchilarda axborot madaniyatini, mustaqil izlanish va tanqidiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'z fikrini mas'uliyat bilan ifoda etish, fikrlar xilma-xilligiga hurmat bilan qarashni o'rgatish;
- raqamli vositalardan foydalanishda axloqiy me'yorlarga amal qilishni shakllantirish;
- virtual muhitda ham ijtimoiy hamkorlik, hurmat, bag'rikenglik, empatiya kabi qadriyatlarni mustahkamlash.

Axloqiy mas'uliyat tushunchasi falsafiy, psixologik va pedagogik jihatdan ko'p qirrali bo'lib, uning mazmuni insonning o'z xatti-harakatlarini axloqiy mezonlar asosida boshqarish qobiliyatini bildiradi. Falsafiy nuqtayi nazardan, bu tushuncha imkoniyat va javobgarlik o'rtasidagi dialektik birlikni ifodalaydi. Psixologik jihatdan, axloqiy mas'uliyat shaxsning o'z “men”ini anglash, ijtimoiy me'yorlarni ichkilashtirish va ularni ongli tarzda qo'llay olish darajasidir.

Pedagogik nuqtayi nazardan esa, axloqiy mas'uliyat ta'lim va tarbiya jarayonining natijasi bo'lib, u quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- kognitiv komponent** – axloqiy me'yorlar, qadriyatlar, qonun va ijtimoiy qoidalar haqida bilimlar;
- emotsional komponent** – axloqiy hodisalarga nisbatan hissiy munosabat, empatiya va adolat hissi;
- faoliyat komponenti** – axloqiy qaror qabul qilish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va baholash malakalari.

Demak, raqamli ta'lim jarayonida o'quvchilarda axloqiy mas'uliyatni shakllantirish faqat nazariy bilim emas, balki shaxsiy tajriba, ijtimoiy o'zaro ta'sir va o'zini-o'zi tahlil qilish jarayonlarini ham o'z ichiga oladi.

Raqamli makonda inson xulq-atvorini boshqaruvchi tamoyillar raqamli axloq (digital ethics) va kibernetika konsepsiyalarida ifodalanadi. Bu yo'nalishlar o'quvchilarning raqamli muhitda qanday axloqiy me'yorlarga amal qilishi kerakligini belgilaydi.

Kibernetikaning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

1. **Axborotga nisbatan halollik** – ma'lumotlarni o'zgartirmasdan, soxtalashtirmasdan uzatish;
2. **Shaxsiy ma'lumotlarga hurmat** – maxfiylik va shaxsiy hayotni himoya qilish;
3. **Mas'uliyatli muloqot** – onlayn muhitda etik til va madaniyatni saqlash;
4. **Plagiatdan tiyilish** – mualliflik huquqiga rioya qilish;
5. **Axborot xavfsizligini ta'minlash** – zararli kontent va kiberjinoyatlardan himoyalanih.

Ushbu tamoyillarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish bilan bir qatorda, ularni axloqiy jihatdan yetuk, ongli raqamli fuqaro sifatida tarbiyalash imkonini beradi.

Axloqiy mas'uliyatni shakllantirish samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik muhit, o'qituvchining axloqiy namunasi va ta'lim metodikasiga bog'liqdir. Raqamli ta'lim jarayonida quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim ahamiyatga ega:

–**Axloqiy muhit yaratish:** onlayn va oflayn muloqotda o'zaro hurmat, bag'rikenglik, yordam, ishonch tamoyillariga asoslangan sinf muhiti;

–**O'quvchilarni refleksiya faoliyatiga jalb etish:** “refleksiya kundaligi”, “feedback kartasi”, “axloqiy dilemma” metodlari orqali o'quvchining o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantirish;

–**Raqamli loyiha faoliyati:** o'quvchilarni ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarga jalb qilish orqali mas'uliyatni amaliy shaklda tarbiyalash;

–**O'qituvchining shaxsiy namunasi:** o'qituvchi o'zining raqamli madaniyati, axloqiy pozitsiyasi va kommunikativ uslubi bilan o'quvchilarga namuna bo'lishi;

–**Axloqiy muammolarni muhokama qilish:** “axborot etikasi”, “kiberxavfsizlik”, “ijtimoiy tarmoqlarda xulq madaniyati” kabi mavzularda interfaol darslar tashkil etish.

Shuningdek, o'quvchilarda axloqiy mas'uliyatni shakllantirishda media ta'lim, kritik fikrlash va raqamli ijtimoiylik yo'nalishlarini uyg'unlashtirish ham muhim metodik yo'l hisoblanadi.

Raqamli kompetensiya – bu texnologiyalardan samarali, xavfsiz va mas'uliyatli foydalanish qobiliyatidir. Biroq, texnik bilimning o'zi yetarli emas; u axloqiy mas'uliyat bilan uyg'unlashgandagina to'liq ta'limiy ahamiyat kasb etadi.

Raqamli kompetensiyani axloqiy mas'uliyat bilan birlashtirish o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- raqamli axborotni tanqidiy tahlil qilish va baholash;
- raqamli vositalardan ijtimoiy foydali maqsadlarda foydalanish;
- onlayn muhitda axloqiy me'yorlarga amal qilish;

–o‘z raqamli izlarini nazorat qilish (digital footprint awareness).

Bunday integratsiyalashgan yondashuv natijasida o‘quvchilar faqat bilim oluvchi emas, balki axloqiy raqamli fuqarolar sifatida shakllanadilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta‘lim jarayonida axloqiy mas‘uliyatni shakllantirishda:

–interfaol va reflektiv metodlar (masalan, “axloqiy muammolar yechimi”, “onlayn debatlar”, “rol o‘ynash ssenariylari”) yuqori samaradorlikka ega;

–o‘quvchilarda axborotga tanqidiy munosabat, o‘z xulqini tahlil qilish va javobgarlik hissi kuchayadi;

–o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot sifati, ishonch darajasi va o‘zaro hurmat ortadi.

Kelgusida raqamli ta‘lim sharoitida axloqiy mas‘uliyatni shakllantirish tizimiga sun‘iy intellekt asosida tahlil qiluvchi o‘quv platformalar, axloqiy diagnostika vositalari, hamda raqamli psixologik treninglarni joriy etish istiqbollari mavjud.

XULOSA

Raqamli transformatsiya jarayoni inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda va ta‘lim tizimi ham bu jarayondan chetda qolmayapti. Raqamli ta‘lim – nafaqat bilim olish jarayonini, balki insoniy munosabatlar, qadriyatlar, muloqot va axloqiy me‘yorlarning mazmunini ham tubdan o‘zgartirayotgan murakkab ijtimoiy hodisadir. Shu sababli o‘quvchilarda axloqiy mas‘uliyatni shakllantirish raqamli pedagogikaning markaziy yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axloqiy mas‘uliyat — bu shaxsning o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni anglash, axborotdan foydalanganda ijtimoiy va ma‘naviy me‘yorlarga amal qilish, hamda raqamli makonda o‘zini va boshqalarni hurmat qilish qobiliyatidir. U insonning ichki ong darajasida shakllanib, axloqiy qadriyatlar, shaxsiy e‘tiqod va ijtimoiy tajriba bilan bevosita bog‘liq.

Raqamli ta‘limda axloqiy mas‘uliyatni shakllantirishning nazariy asoslari insonparvarlik falsafasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi, kiberetika, axborot etikasi va raqamli madaniyat nazariyasi bilan uyg‘unlashadi. Bu konsepsiyalar o‘quvchining raqamli makonda mustaqil, lekin axloqiy mezonlarga tayanib faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘quvchilar raqamli makonda faol bo‘lgan sari, ularning ijtimoiy va axloqiy o‘zini tuta bilish ko‘nikmalari yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ta‘lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish jarayoniga quyidagi nazariy va amaliy yondashuvlar kiritilishi zarur:

1. **Axborot etikasi** tamoyillarini dars jarayoniga integratsiya qilish (mualliflik huquqi, ishonchlilik, halollik, tolerantlik);

2. **Refleksiya va tahlil madaniyatini** shakllantirish (raqamli xatti-harakatlar oqibatini anglash);

3. **Kiberxavfsizlik va shaxsiy ma‘lumotlar himoyasi** haqida ongli tushunchalarni singdirish;

4. **Raqamli hamkorlik va muloqot madaniyatini** o‘rgatish;

5. O'quvchilarda axloqiy dilemmalarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

O'qituvchining roli bu jarayonda o'ta muhimdir. U raqamli axloqiy me'yorlarning targ'ibotchisi, o'quvchilar uchun namunali raqamli shaxs, hamda axloqiy qaror qabul qilish jarayonida yo'lboshchi bo'lishi kerak. O'qituvchining raqamli pedagogik kompetensiyasi – bu nafaqat texnologiyadan foydalanish mahorati, balki uni axloqiy, tarbiyaviy va ijtimoiy jihatdan to'g'ri yo'naltira olish qobiliyatidir.

Raqamli muhitda axloqiy mas'uliyatni shakllantirish o'quvchilarning:

- tanqidiy fikrlash;
- axborotga ongli munosabat;
- ijtimoiy hamkorlik;
- axloqiy refleksiya;
- va ma'naviy immunitet kabi sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijada, shaxsning raqamli kompetensiyasi faqat texnik emas, balki axloqiy-intellektual mazmunga ega bo'ladi. Bu esa raqamli jamiyatda yashash, ishlash va o'rganish uchun zarur bo'lgan eng muhim sifatlardan biridir.

O'zbekiston ta'lim tizimida “Raqamli ta'lim” konsepsiyasini amaliyotga tatbiq etish bilan bir qatorda, axloqiy mas'uliyatni pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida shakllantirish dolzarb strategik yo'nalish hisoblanadi. Bu yo'nalishda quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish zarur:

- raqamli axloq va kibernetika asosida o'quv dasturlarini boyitish;
- pedagoglarning raqamli etik kompetensiyasini oshirish;
- o'quvchilarda raqamli muhitda ijtimoiy javobgarlikni rivojlantiruvchi metodik tizim yaratish;
- ta'lim muassasalarida “raqamli madaniyat” muhitini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim sharoitida axloqiy mas'uliyatni shakllantirish — bu shaxsni raqamli dunyoda ma'naviy barkamol, ongli, halol va ijtimoiy mas'uliyatli fuqaro sifatida tarbiyalashga qaratilgan uzluksiz jarayondir. U raqamli savodxonlik bilan bir qatorda insoniylik, adolat, empatiya va halollik kabi umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda amalga oshiriladi. Mazkur konsepsiya nafaqat o'quvchilarning intellektual rivojiga, balki ularning ma'naviy-axloqiy shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, raqamli ta'limni insonparvarlashtirish, uni axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish – XXI asr pedagogikasining eng muhim nazariy va amaliy yo'nalishlaridan biri sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev K. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2018.
2. Abdullayeva N. Raqamli ta'limda o'quvchi faoliyatini boshqarishning pedagogik asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.
3. Azizxo'jayev N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.

4. Jo'rayev R. Axloqiy tarbiya va zamonaviy ta'lim. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2020.
5. Ochilov M. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot madaniyatini shakllantirish. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2019.
6. Qodirova D. Pedagogik psixologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2016.
7. Saydaxmedov Sh. Raqamli ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogik imkoniyatlari. – Toshkent: “Moliya”, 2021.
8. Sharipov F. Axborot etikasi va raqamli madaniyat asoslari. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2020.
9. Yo'ldoshev J. Raqamli ta'limda shaxsning axloqiy mas'uliyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent: “Fan va ta'lim”, 2023.